

ОИЛАНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ТАСНИФИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Баратуллаева Дилноза Ҳабибулло қизи, стажёр ўқитувчи
Жиззах давлат педагогика университети

Аннотация: Мақолада оиланинг ижтимоий-психологик таснифи ва вазифалари ёритилиб, оила ҳам ижтимоий-психологик ҳамжамият - аъзолари никоҳ ёки қариндошлик, умумий ҳаёт ва ўзаро маънавий жавобгарлик билан боғланган кичик гуруҳ ва ижтимоий институт - турмуш ўртоқлар, ота-оналар ва болалар ўртасидаги муносабатларнинг тарихан ўзига хос тизимидир.

Калит сўзлар: Оила фаолияти, ижтимоий-психологик хусусият, қийинчиликлар, "чегаравий" мақоми, таҳлил, объект, ҳамжамият, маънавий жавобгарлик.

Ижтимоий-демографик вазиятнинг ёмонлашуви, янги туғилган чақалоқлар патологияси, ажралишлар ортиб бораётгани, оила муаммосини ижтимоий-иқтисодий ва психологик жihatдан изоҳланади.

Оила фаолиятининг ижтимоий-психологик хусусиятларини кўриб чиқишдаги қийинчиликлар, бир томондан, ижтимоий психологиянинг "чегаравий" мақомига, иккинчи томондан, таҳлил объектининг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ. Оила ҳам ижтимоий-психологик ҳамжамият - аъзолари никоҳ ёки қариндошлик, умумий ҳаёт ва ўзаро маънавий жавобгарлик билан боғланган кичик гуруҳ ва ижтимоий институт - турмуш ўртоқлар, ота-оналар ва болалар ўртасидаги муносабатларнинг тарихан ўзига хос тизими, ижтимоий заруратдир. Шундан жамиятда аҳолининг физиологик, маънавий, ишлаб чиқаришга бўлган эҳтиёжи билан боғлиқ.

Оила ва никоҳ психологияси психологиянинг фанлараро соҳаси сифатида социология, иқтисод, этнография, тарих, ҳуқуқ, демография ва бошқалар соҳасидаги тадқиқотларни ўз ичига олади.

Оилани кичик гуруҳ сифатида ўрганилганда, биринчи навбатда, оила типологияларининг мутлақ кўпчилигини ташкил этувчи унинг миқдорий таркиби (тузилмаси) сифатида кўриш мумкин.

Оилалар сонига кўра *моногам* (битта эр ва битта хотин) ва *кўпхотинли оила фарқланади*. Иккинчисининг иккита варианты бор: полиандрия (полиандрия) ва кўпхотинлилик (полигамия).

Кўпгина тадқиқотчилар оиланинг кўпхотинли шакллари тарихан унинг замонавий туридан олдин бўлганлиги ва муҳим тарихий, маданий, этник, диний ўзига хослик мавжудлигига кўшиладилар. Унинг ривожланиши хусусий мулк ва ишлаб чиқаришларнинг барпо этилиши билан чамбарчас боғлиқдир.

Саноати ривожланган мамлакатларда ажралишлар ва қайта турмуш қуришнинг сезиларли даражада ўсиши муносабати билан кетма-кет моногамия ҳақида кўпроқ гапирилмоқда, яъни ҳар бир эркак (аёл) оила

куради, лекин уларнинг ҳаёти давомида бир нечта никоҳга эга бўлиши мумкин.

Оилада намоён бўлган авлодлар сонига кўра улар қуйидагиларга ажратадилар:

а) бир нечта (камида уч) авлод вакиллари биргаликда яшайдиган ва биргаликда уй хўжалигини олиб борадиган *мураккаб (кенгайтирилган) оила* - бобо-бувилар, ота-оналар, болалар. Дунёнинг аксарият ҳудудларида бу турдаги оила ўтмишга тегишли бўлиб, унинг мавжудлиги асосан қишлоқ турмуш тарзи ва иқтисодий зарурат билан белгиланмаган;

б) *оддий (ядроли) оила*, унинг аъзолари фақат икки авлод вакиллари (ота-оналар ва болалар). Ушбу турдаги оила ҳозирда устунлик қилмоқда, гарчи баъзи муаллифлар ўзига хос ижтимоий-психологик ўзгаришларда, интенсив шахслараро алоқалар сақланиб қолганда (масалан, телефон орқали ёки бирга бўш вақт ўтказишда, маълум байрамларни нишонлашда), аммо турли авлодларнинг яшаш жойлари алоҳида бўлиб қолади. Ядроли оила ҳақида гап кетганда, улар ота-оналар ва болалар бўлган тўлиқ ядроли оилани англатади. Аммо тўлиқ бўлмаган оила ҳам ядродир, унда ота-оналардан бири, кўпинча отаси йўқ (аммо фарзандсиз оилани тўлиқ эмас деб ҳисоблаш керакми ёки йўқми, номаълум бўлиб қолмоқда).

Ўз навбатида, тўлиқ бўлмаган оила аслида тўлиқ бўлмаган (ажралиш ёки бевалик натижасида пайдо бўлган) ва она томонидан ноқонуний туғилиш ва болаларни тарбиялаш билан боғлиқ бўлган оилаларга бўлинади. Бу ерда биз *икки ядроли* деб аталадиган оиланинг ўзига хос турини ҳам эслатиб ўтишимиз керак, қачонки ажрашгандан сўнг, ҳар иккала турмуш ўртоқ ҳам янги оилаларни яратади, бунинг натижасида боланинг тўртта ота-онаси (икки қариндоши ва маҳаллий бўлмаган) бўлади.

Улар ўртасида муносабатлар сақланиб қолади ва бола вақти-вақти билан улар билан ва бошқалар билан яшайди. Баъзида иккала оила бўш вақтларини бирга ўтказишади. Баъзи олимларнинг фикрига кўра, боланинг энг яқин қариндошлари, шу жумладан ака-ука ва опа-сингиллар доирасининг кўпайиши шахснинг ижтимоийлашувига фойдали таъсир кўрсатиши мумкин.

Оиланинг кўплаб тадқиқотларида, турмуш ўртоқларнинг никоҳдан қониқиш даражасига қараб, континуум қурилади, унинг қутбларида ҳар иккала турмуш ўртоғи ҳам ўз никоҳларидан кўп жиҳатдан қониқадиган оилалар мавжуд. Иккинчиси, иккаласи ҳам ундан норози, лекин уни сақлаб қолиш ёки ажрашмоқчи бўлиб, ўртасида турли хил вариантлар мавжуд бўлади.

Оилаларнинг психологик типологияси уларнинг ижтимоий вазифасига асосланган фаровонлик белгисига асосланади. Тегишли муаммонинг умумий кўрсаткичлари кўпинча: ўсмирларни жинойтчилик асосида рўйхатга олиш, боланинг мактабда ёмон ўзлаштириши ва бошқалар.

Никоҳ-оила муносабатларининг ижтимоий нормаларга мувофиқлиги нуқтаи назаридан қуйидаги оилалар ажратилади:

- *патриархал* (анъанавий), ўтмишда ҳукмронлик қилган муносабатларга йўналтирилган муносабатлар: эр (ота - "боқувчи") оилани молиявий таъминлайди, уни жамиятда вакил, оила аъзоларига нисбатан асосий қарорларни қабул қилади, хотин ишламайди (ёки ишининг обрўси, даромади эриникидан сезиларли даражада паст), болаларни тарбиялаш билан шуғулланади ва уй хўжалигини бошқаради. Болаларнинг фикри кам ҳисобга олинади ёки унга бўйсунувчи аҳамиятга эга;

- *замонавий* (эгалитар), бу ерда севги, ҳиссий яқинлик, ўзаро ҳурмат меъёрлари барча оила аъзоларига тегишли.

Замонавий оиланинг кичик турлари сифатида қуйидагилар ажралиб туради:

- ҳар иккала турмуш ўртоғининг касбий ва ижтимоий фаолияти бир хил аҳамиятга эга бўлган *коллективистик оила* (ёки Ғарб муаллифларининг терминологиясида "икки мартабали оила"). Турмуш ўртоқлар уй вазифаларини мослашувчан (ёки эрнинг фаол иштироки билан) тақсимлайдилар, бўш вақтларини биргаликда ўтказадилар, биргаликда қарорлар қабул қиладилар ва ҳоказо;

- *индивидуалистик оила*, бунда турмуш ўртоқлар учун оилавий фаолиятдан кўра оиладан ташқари ишлар муҳимроқдир, уй вазифалари минималлаштирилади ва муҳим қарорларни муҳокама қилишда, агар кимнингдир шахсий манфаатларига таъсир қилса, жиддий низолар юзага келиши мумкин.

Қонун нуқтаи назаридан, оилаларни иккита катта гуруҳга бўлиш мумкин: биринчидан, эр-хотинлар ўртасидаги муносабатлар жамият томонидан тан олинади (улар турмуш қурган), иккинчидан, аксинча ёшларнинг никоҳдан олдинги иттифоқлари. Оилалар типологиясини кўриб чиқиб, муқобил турмуш тарзи деб аталадиган нарсаларни эслатиб ўтиш мумкин эмас, улар орасида:

- *очиқ никоҳ*, инсонпарварлик тамойиллари асосида қурилган муносабатлар, хусусан, инсон бутун умри давомида ўзгариб, ички ўсишни бошдан кечиришидан далолат беради. Эр-хотинларнинг ҳар бирининг ўзини ўзи англаш истаги, бошқа нарсалар қатори, уларнинг ҳар бирининг шахсий ҳаётини, шу жумладан бошқа одамлар билан чуқур, мазмунли муносабатларни (жинсий муносабатлар бундан мустасно) назарда тутати;

- *тебраниш* - тебранувчи никоҳ, бошқа жиҳатларда жуда анъанавий турмуш қурган жуфтликлар вақтинча жинсий шерикларни алмаштирган ҳолда;

- *гуруҳли никоҳи* - уч ёки ундан ортиқ шахсларнинг никоҳ муносабатлари, улар ўртасида жуфтлик (шу жумладан гомосексуал) ёки тартибсиз жинсий алоқалар бўлиши мумкин;

- *икки босқичли никоҳ*, бу эр-хотинлар ўртасида оилавий ҳаётнинг турли хил босқичларида ҳуқуқ ва мажбуриятларини назарда тутувчи аниқ никоҳ шартномасини тузишни назарда тутати. Унинг биринчи босқичининг энг муҳим хусусиятлари ("биринчи қадам") болаларнинг йўқлиги ва ажралиш олдиндан белгиланган вақтдан кейин муносабатларни тугатиш ҳолати.

Оиладаги муносабатларнинг турли хил диний ўзгаришлари ва уларни хукукий тартибга солиш чегарасида қоладиган моногам оиланинг бошқа тавсифлари (турли хил диний тус) мавжуд.

Адабиётлар рўйхати

1. Akramova F.A. Oilada ma'naviy muhitni shakllantirishda xotin-qizlarning roli. - T.: «Nixol Print», 2016. -42-b.
2. Akramova F.A. Oilada sog'lom psixologik muhitni tarkib toptirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. - T.: : «Shams ASA», 2014. -185-b.
3. Akramova F.A.Oilada muomalani tashkil etish psixologiyasi. – T.: «Shams ASA», 2006. -90-b.
4. Yo'ldoshev M. Oiladagi ruhiy muhit va uning tarbiyaga ta'siri. – T., 2004. -99-b.
5. Каршибаева Г.А. Характеристики мотивационных потребностей подростков с суицидальным поведением //EurasianUnionScientists. – 2020. – Т. 1. – №. 10 (79). – С. 48-49.
6. Каршибаева Г. А., Юлдашева Г. Б. Конфликт как одно из значимых явлений психической жизни человека //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 459-464.
7. Қаршибоева Г.А. Ўсмирларнинг хулқ-атворидаги ўзгаришнинг ижтимоий психологик жихатлари //Журнал Педагогика и психологии в современном образовании. – 2022. – Т. 2. – №. 4.
8. Қаршибоева Г.А. Ўқувчиларда касбий установкаларнинг шаклланишининг психологик жихатлари //Журнал Педагогика и психологии в современном образовании. – 2022. – Т. 2. – №. 4.
9. Каршибоева Г. А. Эмоциональные аспекты при суицидальной поведении подростка //EDITOR COORDINATOR. – 2021. – С. 304.
10. Каршибаева Г. А. Факторы и причины суицида //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 651-656.
11. Каршибоева Г. А. Психопрофилактические меры по предупреждению суицидного поведения у подростков: Каршибоева Гульноза Абдукодировна, Джизакский государственный педагогический институт-старший преподаватель //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 2-Махсус сон. – С. 298-305.
12. Каршибоева Г. А. Характеристики мотивационных потребностей подростков с суицидальным поведением//Евразийский Союз Ученых. – 2020. – №. 10-1 (79). – С. 48-49.
13. Каршибаева Г. А. Аспекты социально психологического исследования суицидального поведения подростков //Мир образования-образование в мире. – 2021. – №. 1. – С. 50-56.
14. Abduqodirovna G. Q., Burxonovich A. S., O'skanov son Abdurashid M. Negative Socio-Psychological Factors Influencing the Personality of a Teenager //International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 7. – С. 54-59.

15. Каршибоева Г.А.. Диагностика суицидального поведения у подростков //Вестник интегративной психологии. – 2021. – №. 22. – С. 84-89.
16. Каршибаева Г. А. Причины суицида и факторы риска //Психология интегральной индивидуальности в информационном обществе. – 2021. – С. 90-96.
17. Karshibayeva, G Diagnosis of suicidal behavior in adolescents. International Journal for Innovative Engineering and Management Research. A Peer Reviewed Open Access International Journal.// Vol 10 Issue03, March 2021 501-505 p.
18. Karshibayeva, G. The importance of motivation to avoid failure in achieving the success of young football players. PSYCHOLOGY AND EDUCATION (2021) 58(2)
19. Karshibayeva, G. Innovations in Applied Sciences | SSN 2792-3983 (online), Published under Volume: 1 Issue: 7 in December-2021
20. Karshibayeva, G. Negative Socio-Psychological Factors Influencing the Personality of a Teenager. International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences | SSN 2792-3983 (online), Published under Volume: 1 Issue: 7 in December-2021
21. Каршибаева Г.А., Валиева Ч. Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». Выпуск №25 (том 4) (апрель, 2022). Дата выхода в свет: 30.04.2022.
22. Каршибаева Г. А. Ўсмирларда суицидал хулқнинг олдини олишда амалга оширила-диган психопрофилактик чора-тадбирлари. “Таълим ва инновацион тадқиқотлар” илмий услубий журнал, 2021 йил, махсус сон. 298-305 ст.
23. Каршибаева Г. А., Ибайдуллаева У.Р. Оила психологияси. Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент – 2022 й.
24. Каршибаева Г. А., Абдуасулов Р.А. Психологик маслаҳат. Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент – 2022 й.
25. Каршибаева Г. А. Ўсмирларда суицидал хулқни пайдо бўлишида ижтимоий функциялар бузилишининг психологик ҳолатлари. Psixologiya ilmiy jurnali/ Вухоро. №4, 2020 101-104 бб
26. Ибайдуллаева, У., & Абдурасулов, Р. (2021). Низолашув даражасини ўсмирларнинг характер хусусиятларига таъсири. *Общество и инновации*, 2(10/S), 499-505.
27. Ибайдуллаева, У. Р. Ўсмирлар ўртасидаги низолар ва уларни бартараф этиш. *Профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг I илмий-амалий конференцияси, МИРЗО УЛУГ ‘БЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ЖИЗЗАХ ФИЛИАЛИ//2020/5//37-39б.*
28. Ibaydullayeva, U. (2022). DIQQATNI JAMLASH QOBILIYATINING PASAYISHI VA BUZILGAN KONSENTRATSIYANING OLDINI OLISHDA PSIXOLOGIK YORDAM BERISH USULLARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 2(6)

29. Ibaydullayeva, U., & Mamatqulova, Y. (2022). ЎСМИРЛАР ЎРТАСИДАГИ ЗИДДИЯТЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 2(6).
30. Ibaydullayeva, U. (2021). СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ТРУДНО ВОСПИТУЕМЫХ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, (2).
31. Абдурасулов, Р. А., & Ибайдуллаева, У. Р. The influence of motivation on the formation of personality traits. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*.